

Дзюбенко Олена Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу психології спілкування, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, вул. Андріївська, 15. тел.: +38 (044) 425-24-08, e-mail: lena4716@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1053-2492>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОБРОБУТ УЧНІВ ЯК УМОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню питання психологічного добробуту учнів у контексті демократизації освітнього простору закладів загальної середньої освіти. Демократизацію освіти розглянуто як системний процес інтеграції демократичних засад на різних рівнях функціонування освітньої системи — від стратегічного управління освітньою політикою до організації внутрішньої діяльності закладів, що сприяє становленню свідомих громадян демократичного суспільства. Виокремлено стратегічний, організаційний, навчально-методичний, просторово-культурний та особистісний рівні, які конкретизуються у відповідних аспектах: законодавстві, управлінні закладом освіти, освітньому процесі, освітньому середовищі та розвитку учасників освітнього процесу. Особлива увага приділена особистісному рівню, в межах якого обґрунтовано, що психологічний добробут учнів є важливою умовою демократизації сучасної школи. На основі емпіричного дослідження здійснено аналіз учнівських оцінок щодо забезпечення їхнього психологічного добробуту. Найвищі оцінки отримали дружні взаємини, довіра та наставницька підтримка педагогів, а також розвиток просоціальності, автономії, цілеспрямованості й відповідальності. Водночас було виявлено напрями, які варто поліпшити — розвиток оптимістичного ставлення до життя самоприйняття, здатності турбуватися про себе та підвищення задоволеності навчанням, зміцнення емоційного зв'язку зі школою; врахування учнівської думки педагогами та покращення культури взаємин між учнями й учителями; розширення діалогічності у взаємодії школярів і створення можливостей для діалогу та співучасті; посилення учнівського самоврядування та залучення учнів до обговорення шкільних проблем і процесів прийняття рішень. Оцінювання учнями їхнього психологічного добробуту розглянуто як важливу практику демократизації освітнього простору.

Ключові слова: демократизація освіти, рівні демократизації освіти, психологічний добробут учнів, чинники психологічного добробуту учнів, Нова українська школа.

Dziubenko Olena PhD in Psychology, Associate Professor, Senior Research Fellow at the Department of Communication Psychology, Institute for Social and Political Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine Kyiv, Andriivska

Street, 15 Tel.: +38 (044) 425-24-08, e-mail: lena4716@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-1053-2492>

STUDENTS' PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AS A CONDITION FOR THE DEMOCRATIZATION OF EDUCATION IN THE PROCESS OF ESTABLISHING THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article is devoted to highlighting the issue of students' psychological well-being in the context of democratizing the educational space of general secondary education institutions. Democratization of education is considered as a systemic process of integrating democratic principles at different levels of the functioning of the educational system — from strategic governance of educational policy to the organization of internal activities of institutions, which ensures the formation of conscious citizens of a democratic society. Strategic, organizational, instructional-methodological, spatial-cultural, and personal levels are distinguished, specified in the corresponding aspects: legislation, school management, educational process, educational environment, and the development of participants in the educational process. Particular attention is paid to the personal level, within which it is substantiated that students' psychological well-being is an important condition for the democratization of the modern school. Based on empirical research, an analysis of students' assessments of their psychological well-being was carried out. The highest ratings were given to friendly relationships, trust and mentoring support from teachers, as well as the development of prosociality, autonomy, purposefulness, and responsibility. At the same time, several areas were identified that require improvement — the development of an optimistic attitude towards life, self-acceptance and the ability to take care of oneself, increasing satisfaction with learning and strengthening the emotional connection with the school; consideration of students' opinions by teachers and improvement of the culture of relationships between students and teachers; expansion of dialogical interaction among students and the creation of opportunities for dialogue and participation; strengthening student self-government and involving students in the discussion of school issues and decision-making processes. The assessment of students' psychological well-being was regarded as an important practice of democratizing the educational environment.

Keywords: democratization of education, levels of democratization of education, students' psychological well-being, factors of students' psychological well-being, New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Демократизація загальної середньої освіти в Україні є одним із ключових завдань становлення Нової української школи. Вона розглядається як багаторівневий процес, що потребує комплексного аналізу на всіх рівнях — від управлінського до особистісного. Особливої уваги заслуговує особистісний рівень, у межах якого постає питання психологічного добробуту здобувачів освіти як умови демократизації, адже він сприяє формуванню атмосфери довіри, партнерства й взаємоповаги, активній участі у житті закладу та розвитку

учнів як особистостей і громадян. Наукове осмислення цього питання залишається недостатнім: бракує ґрунтового аналізу ролі психологічного добробуту учнів у процесі демократизації освітнього простору, а також досліджень, спрямованих на вивчення його забезпечення у закладах загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У країнах, де демократія є основою державного устрою, особлива увага приділяється розвитку демократичної освіти, адже освіта виступає важливим соціальним інститутом, що формує компетентності, цінності, погляди, переконання та громадянську свідомість населення. В українській освітній системі демократизація є багатоступеневим процесом, який від часу здобуття незалежності спрямований на становлення громадянського суспільства [1; 2; 3]. Її підґрунтя складають чинні законодавчі акти, що закріплюють демократичні засади та визначають напрями розвитку освітньої парадигми, спрямованої на їх практичне втілення [4]. У наукових джерелах наголошується, що демократизація освіти відображає процес глибокої трансформації всіх аспектів освітнього життя. Зміст цієї трансформації полягає у підвищенні якості освітніх послуг, забезпеченні гнучкості освітньої системи та індивідуалізації освітнього процесу, що відкриває можливості кожному здобувачу вибудувати власну траєкторію навчання в межах державних стандартів [5]. Водночас вона охоплює зміну взаємин між державою, суспільством і закладами освіти, переосмислення характеру взаємодії між учасниками освітнього процесу, а також виявляється у способах організації освітнього процесу, формуванні середовища та в підходах до розвитку здобувачів освіти як особистостей і громадян демократичного суспільства [6; 7; 8; 9; 10]. Аналіз наукових джерел засвідчив, що демократизація освіти характеризується багаторівневістю, яка охоплює стратегічний, організаційний, навчально-методичний, просторово-культурний та особистісний рівні. Узагальнення досліджень дало змогу визначити демократизацію освіти як системний процес інтеграції демократичних засад на різних рівнях функціонування освітньої системи — від стратегічного управління освітньою політикою до організації внутрішньої діяльності закладів, що сприяє становленню свідомих громадян демократичного суспільства.

Оновлення загальної середньої освіти в Україні реалізується через реформу «Нова українська школа» (НУШ). Її концепція спрямована на модернізацію освітньої системи, зміцнення демократичних процесів та формування освітнього простору, заснованого на правах людини, цінностях і принципах демократії [11]. Демократизація охоплює різні рівні функціонування закладів загальної середньої освіти, забезпечуючи узгодженість між управлінськими рішеннями, організацією освітнього процесу, створенням освітнього середовища та розвитком особистості учнів. На державному рівні цей процес реалізується через стратегічні пріоритети НУШ, що ґрунтуються на чинному законодавстві у сфері освіти. На організаційному рівні він охоплює внутрішні механізми управління закладом, які вибудовуються на принципах прозорості, підзвітності, автономії та партнерства всіх стейкхолдерів освіти. На навчально-методичному рівні демократизація

проявляється у змісті освіти, що оновлюється відповідно до компетентнісного підходу, впровадженні інтерактивних методів навчання та орієнтації на розвиток критичного мислення й всебічного розвитку. На просторово-культурному рівні вона втілюється у створенні безпечного, інклюзивного та сучасного освітнього середовища, де цінуються співпраця й взаємоповага. Демократизація на особистісному рівні виражається через розвиток особистості учнів, зокрема їхніх ціннісних орієнтацій, що ґрунтуються на правах людини та слугують основою для щасливого особистого життя й успішної взаємодії у соціумі. Сучасна освіта спирається на принцип дитиноцентризму, що передбачає індивідуальний підхід та повагу до прав і свобод кожної дитини. Реалізація цього принципу сприяє формуванню психологічного добробуту здобувачів освіти, який розглядається як інтегративний феномен, що розкриває специфіку психологічного функціонування учнів в освітньому середовищі, проявляється через задоволення їхніх потреб в особистісному зростанні, успішній соціальній взаємодії та суб'єктивно виражається у задоволеності навчанням у закладі загальної середньої освіти [12]. Отже, психологічний добробут учнів є не лише результатом демократизації освіти, а й її необхідною умовою: психологічно стійкі учні, які мають розвинений особистісний потенціал, внутрішні ресурси для самореалізації, підтримку спільноти й позитивні взаємини, здатні активно долучатися до суспільного життя, брати участь у колективних ініціативах і розвивати культуру діалогу та співпраці. Відтак важливим є дослідження того, як учні оцінюють свій психологічний добробут, адже результати такого дослідження дають змогу визначити напрями посилення підтримки учнів і розвитку демократичного освітнього простору.

Метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження оцінювання учнями забезпечення їхнього психологічного добробуту в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідження було проведено серед 499 учнів 5–6-х класів закладів загальної середньої освіти Волинської та Запорізької областей, а також м. Києва. Збір емпіричних даних здійснювався за допомогою онлайн-опитувальника Google Forms, що містив твердження, спрямовані на вивчення учнівських оцінок щодо забезпечення їхнього психологічного добробуту. Оцінювання проводилося за десятибальною шкалою, де «1» відповідало абсолютній незгоді, а «10» — абсолютній згоді з твердженням. Отримані результати було піддано факторному аналізу, що дало змогу встановити взаємозв'язки між окремими компонентами психологічного добробуту та виокремити ключові чинники: особистісний розвиток і ставлення до навчання; якість взаємин учнів з учителями; соціально-психологічний клімат учнівського колективу; залученість учнів у життя закладу освіти. Подальший аналіз був спрямований на детальне вивчення оцінок учнів за окремими компонентами, що увійшли до складу виокремлених чинників. Для кожного компонента визначено середнє значення (*M*), стандартне відхилення (*SD*), мінімальне (*Min*) та максимальне (*Max*) значення.

Оцінюючи «*Особистісний розвиток*» учні визначали ступінь своєї згоди з твердженнями, що відображають особливості їхнього психологічного функціонування у школі: «У школі я навчаюсь більше розуміти себе, свої почуття та вчинки» (*усвідомленість*), «Школа допомагає мені більш позитивно ставитися до життя» (*оптимізм*), «Шкільне навчання додає мені впевненості у моїх можливостях та здібностях» (*самоефективність*), «У школі я навчаюсь справлятися із життєвими труднощами» (*психологічна стійкість*), «Я із задоволенням та радістю навчаюсь у школі» (*задоволеність навчанням*), «У школі я стаю цілеспрямованим(-ою), навчаюсь досягати поставленої мети» (*цілеспрямованість*), «У школі я стаю більш самостійним(-ою)» (*автономія*), «У школі я навчаюсь приймати себе, відчувати свою значущість і цінність» (*самоприйняття*), «У школі я навчаюсь дбати про себе» (турбота про себе), «Я вважаю, що школа по-справжньому готує мене до самостійного життя» (*особистісне зростання*), «У школі я стаю відповідальним(-ою) та впевненим(-ою) у своїх діях» (*відповідальність*), «На канікулах я скучаю за школою» (*емоційна прив'язаність до школи*), «Я вважаю, що в моїй школі створені всі умови для розвитку моїх здібностей» (*розвиток здібностей*), «У школі я підтримую того, хто потребує допомоги» (*просоціальність*). Середні оцінки досліджуваних за компонентами чинника «Особистісний розвиток і ставлення до навчання» подано на рисунку 1.

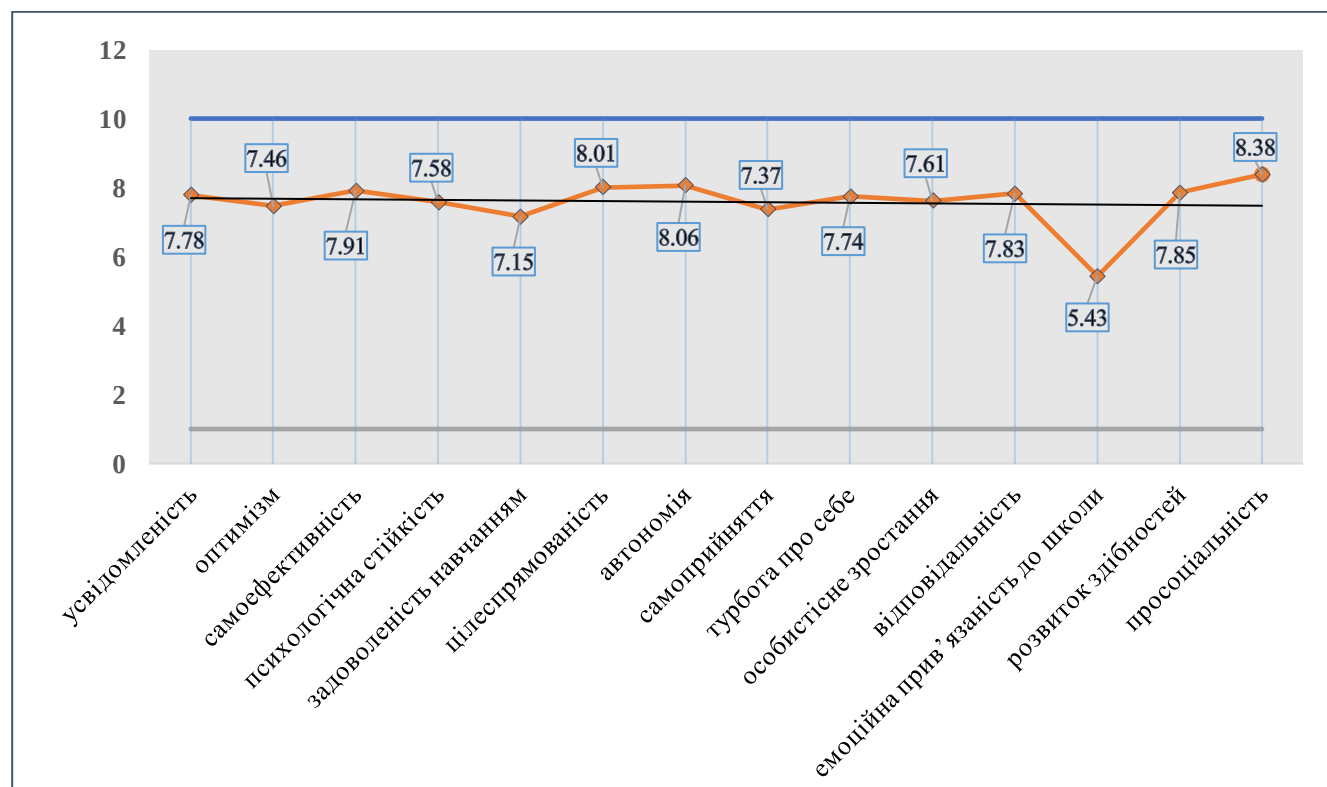

Рис. 1. Оцінка особистісного розвитку (M)

За даними рисунка 1, середні оцінки досліджуваних більшості компонентів перебувають у діапазоні 7,6–7,9 (при Min = 1, Max = 10), що засвідчує загалом високий рівень розвитку особистісних якостей та психологічних ресурсів у закладі освіти. Найвищі середні оцінки мають просоціальність (M = 8,38; SD = 2,02), автономія (M = 8,06; SD = 2,16), цілеспрямованість (M = 8,01; SD = 2,12), відповідальність (M = 7,83; SD = 2,16), самоефективність (M = 7,91; SD = 2,25) та розвиток здібностей (M = 7,85; SD = 2,20). Дещо нижчі середні значення зафіксовано у показниках особистісного зростання (M = 7,61; SD = 2,50), оптимізму (M = 7,46; SD = 2,52), усвідомленості (M = 7,78; SD = 2,30), психологічної стійкості (M = 7,58; SD = 2,28), самоприйняття (M = 7,37; SD = 2,41) та турботи про себе (M = 7,74; SD = 2,34), що вказує на потребу додаткової уваги до їх формування. Найнижчі оцінки стосуються задоволеності навчанням (M = 7,15; SD = 2,56) та емоційної прив'язаності до школи (M = 5,43; SD = 3,22). Отже, оцінювання учнями розвитку важливих для психологічного добробуту особистісних якостей та ресурсів засвідчило переважно високі результати, які суттєво не відрізняються між собою. Водночас найнижчі середні значення та найбільша варіативність характерні для емоційного зв'язку зі школою й задоволеності навчанням, а також оптимізму, самоприйняття та турботи про себе. Отримані результати окреслюють перспективні напрями удосконалення освітнього середовища, що сприятимуть підвищенню рівня психологічного добробуту через розвиток позитивного ставлення учнів до навчання, зміцнення їхньої емоційної залученості та підтримку особистісного зростання.

«Якість взаємодії учнів з учителями» учні оцінювали на основі тверджень, що відображають їхній досвід комунікації з педагогами та доступність учителів для підтримки: «Якщо я зробив помилку, не знаю, як вирішити задачу, то я завжди можу отримати допомогу вчителя» (*педагогічна підтримка у навчанні*), «Коли я задаю питання, вчителі завжди знаходять час, щоб дати відповідь» (*доступність учителів*), «Я завжди можу звернутися до класного керівника з різних питань» (*наставницька підтримка класного керівника*), «Я завжди можу запитати у вчителя про незрозуміле завдання або задачу і отримати вичерпне пояснення» (*індивідуальна допомога учням у навчанні*), «Вчителі уточнюють, чи зрозуміли ми матеріал, пояснюють складні приклади, повторюють, якщо комусь не зрозуміло» (*зворотний зв'язок і перевірка розуміння учнями навчального матеріалу*), «До моїх учителів можна звернутися за порадою й допомогою з будь-яких питань» (*педагогічна підтримка поза навчанням*), «Вчителі зрозуміло і доступно пояснюють навчальний матеріал» (*зрозумілість викладу навчального матеріалу*), «Для мене спілкування з вчителями є комфортним, приємним» (*комфортність спілкування учнів з учителями*), «Спілкування у школі є культурним» (*культура спілкування у школі*), «Я відчуваю себе безпечно у взаємодії з учителями» (*почуття безпеки у взаємодії з учителями*), «Моя точка зору у школі враховується» (*врахування учнівської думки*). Середні оцінки учнів за цими компонентами наведено на рисунку 2.

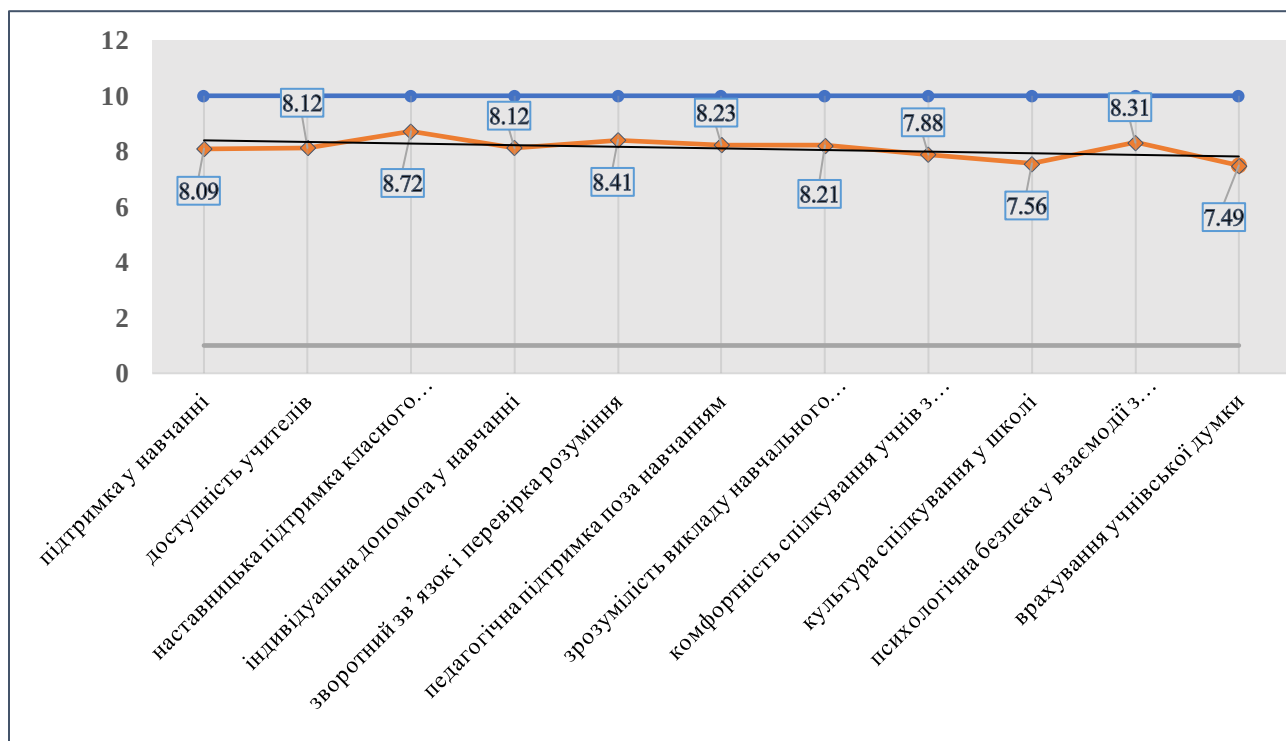

Рис. 2. Оцінка якості взаємин учнів з учителями (М)

Оцінювання учнями якості їхньої взаємодії з учителями свідчить про високий рівень комунікації та підтримки з боку педагогів. Найвищі середні значення: наставницька підтримка класного керівника ($M = 8,72$; $SD = 1,95$), зворотний зв'язок і перевірка розуміння матеріалу ($M = 8,41$; $SD = 2,05$) та психологічна безпека у взаємодії з учителями ($M = 8,31$; $SD = 2,11$). Високими є також оцінки щодо підтримки у навчанні ($M = 8,09$; $SD = 2,28$), доступності учителів ($M = 8,12$; $SD = 2,21$), індивідуальної допомоги у навчанні ($M = 8,12$; $SD = 2,17$), педагогічної підтримки поза навчанням ($M = 8,23$; $SD = 2,23$), зрозумілості викладу матеріалу ($M = 8,21$; $SD = 1,98$). Найнижчими виявились показники комфортності спілкування учнів з учителями ($M = 7,88$; $SD = 2,29$), культури взаємин у школі ($M = 7,56$; $SD = 2,24$) та врахування учнівської думки ($M = 7,49$; $SD = 2,24$). Отримані результати свідчать про доступність педагогів, їхню готовність підтримувати учнів та створювати атмосферу психологічної безпеки у взаємодії. Водночас слід розвивати культуру взаємин учнів з учителями та більше враховувати учнівську думку, що сприятиме підтримці психологічного добробуту та демократизації в освіті.

«Соціально-психологічний клімат учнівського колективу» досліджували за твердженнями: «У мене дружні стосунки з однокласниками» (*дружні стосунки з однокласниками*), «У школі дослухаються до моїх думок» (*врахування думки учнів*), «У школі мені вдається переконати інших у своїй правоті» (*можливість переконання інших*), «У взаєминах у школі переважають взаєморозуміння і довіра» (*взаєморозуміння і довіра*), «У школі я виявляю свою відвертість і щирість» (*відвертість і щирість взаємодії учнів*), «У школі я можу

завжди вільно висловити свою думку» (*свобода висловлення думки*), «У школі в мене зазвичай гарний настрій» (*позитивний емоційний стан*), «У школі відсутнє насильство, приниження, цькування» (*безпека, відсутність насильства, приниження, цькування*). На рисунку 3 наведено середні оцінки учнів за зазначеними компонентами психологічного добробуту.

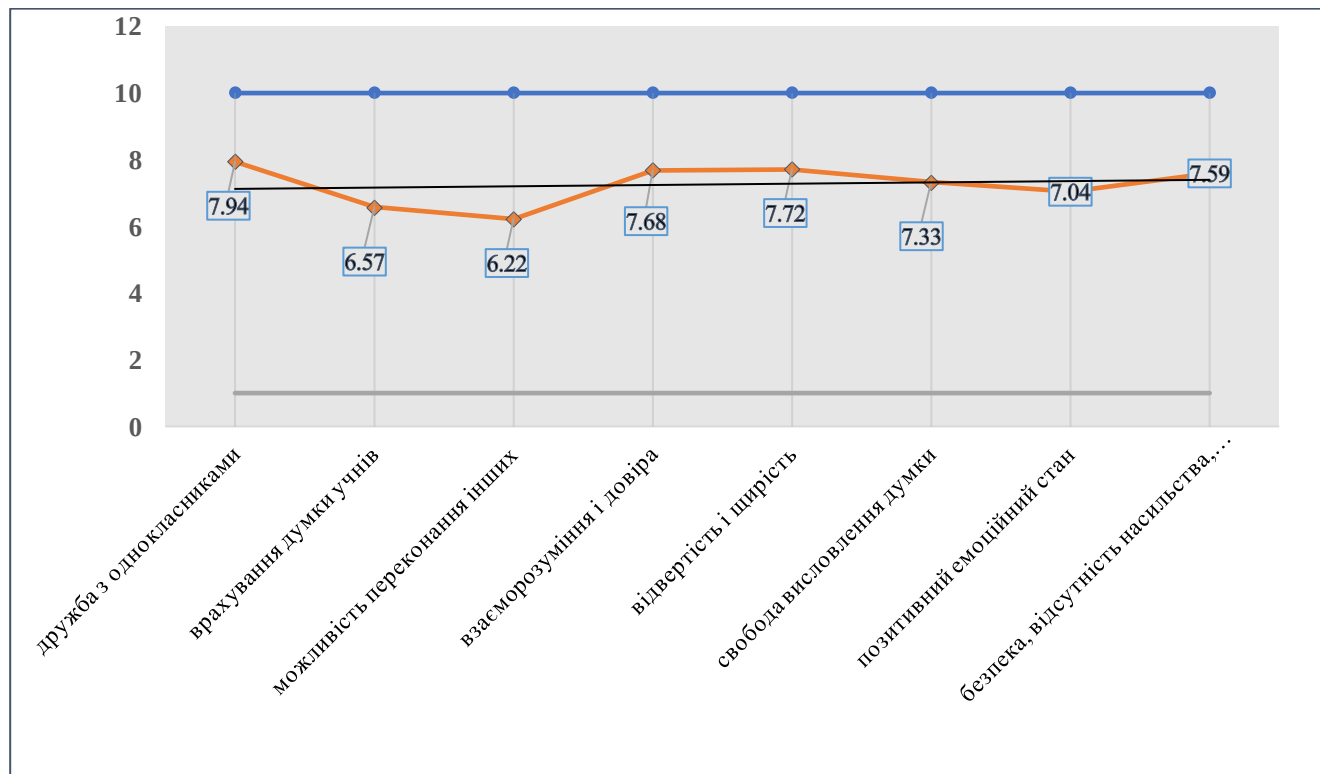

Рис.3. Оцінка соціально-психологічного клімату учнівського колективу (M)

За результатами аналізу оцінок досліджуваних щодо соціально-психологічного клімату встановлено, що найвищі середні значення мають дружні стосунки з однокласниками ($M = 7,94$; $SD = 2,21$), відвертість і щирість ($M = 7,72$; $SD = 2,15$) та взаєморозуміння і довіри ($M = 7,68$; $SD = 2,12$). Це свідчить про важливість дружніх взаємин, довіри та відкритості у класному колективі. Дещо нижчі середні показники спостерігаються щодо свободи висловлення думки ($M = 7,33$; $SD = 2,55$), безпеки та відсутності насильства, приниження й цькування ($M = 7,59$; $SD = 2,65$), а також позитивного емоційного стану ($M = 7,04$; $SD = 2,38$). Ці результати відображають загальне почуття комфорту та психологічної захищеності. Найнижчі значення зафіксовано щодо врахування думки учнів ($M = 6,57$; $SD = 2,51$) та можливості переконання інших ($M = 6,22$; $SD = 2,32$), що свідчить про труднощі участі у процесах прийняття рішень та аргументованого відстоювання власної позиції. Загалом учні позитивно оцінюють соціально-психологічний клімат класу, що підтверджує наявність дружніх взаємин, довіри та психологічної безпеки. Водночас аспекти, пов'язані з врахуванням учнівської

думки та розвитком діалогічності у взаємодії школярів, потребують уваги для зміцнення атмосфери партнерства й взаємоповаги.

«Залученість учнів у життя закладу освіти» досліджувані оцінювали за твердженнями, що відображають активність їхньої позиції у школі: «Я із задоволенням брав/брала участь в обговоренні шкільних проблем» (*участь в обговоренні шкільних проблем*), «У школі я залюбки ділюся своїми думками і враженнями з іншими» (*відкритість у спілкуванні з однолітками*), «Я хотів/хотіла б входити в коло людей, які приймають важливі рішення щодо шкільного життя» (*участь у прийнятті рішень*), «Мені подобається обговорювати з іншими шкільні проблеми» (*задоволення від дискусій та обміну думками*), «Мені подобається брати участь у заходах, що проводяться в школі» (*участь у шкільних заходах*), «У школі я дослуховуюся до тих, хто має інші погляди, ніж я» (*прийняття різноманітності поглядів*), «Я почуваю себе частиною класу, із задоволенням беру участь у спільних заходах» (*соціальна інтеграція, узгодженість із колективом класу*). Середні оцінки учнів за компонентами цього чинника подано на рисунку 4.

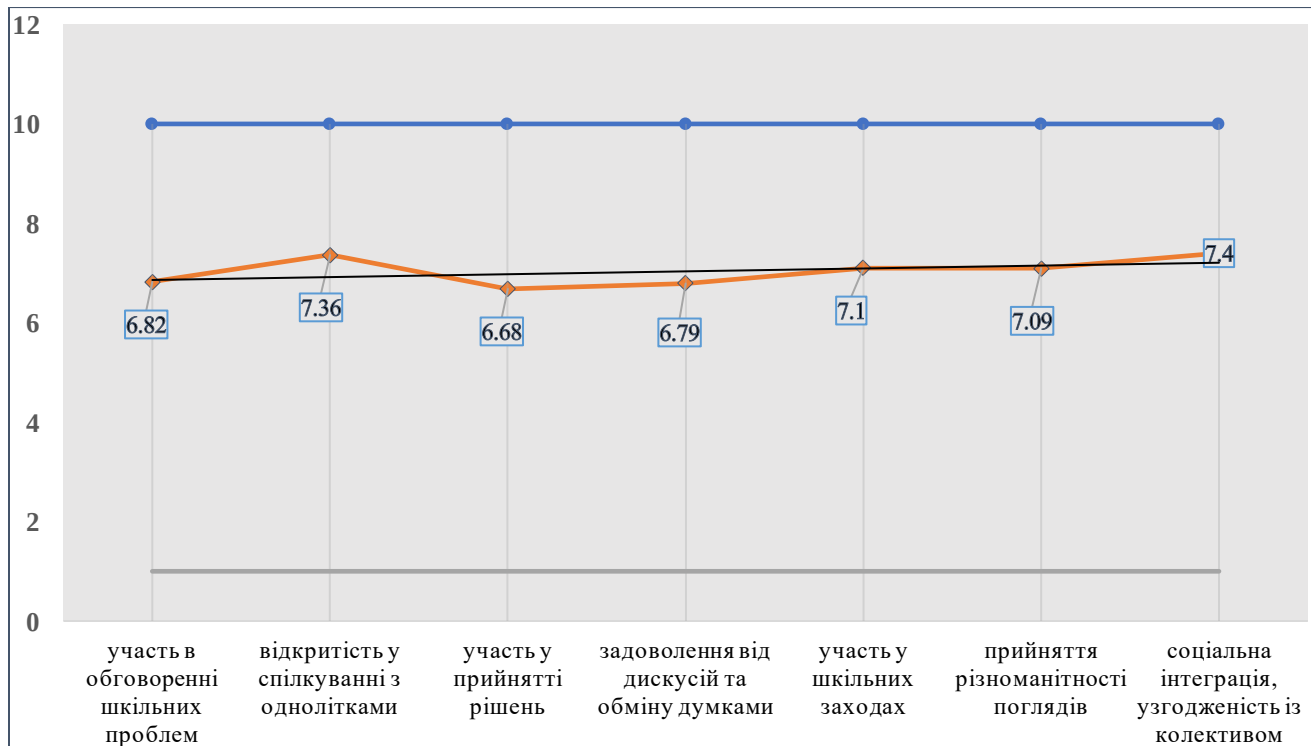

Рис.4. Оцінка залученості учнів у життя закладу освіти

Аналіз отриманих даних (рисунок 4) свідчить про високий рівень активності та інтегрованості учнів у життя закладу освіти. Найвищі середні значення мають соціальна інтеграція, узгодженість із колективом класу ($M = 7,40$; $SD = 2,58$) та відкритість у спілкуванні з однолітками ($M = 7,36$; $SD = 2,58$), що підкреслює важливість міжособистісних контактів і почуття приналежності до групи. Відносно нижчі оцінки зафіксовано щодо участі у шкільних заходах ($M = 7,10$; $SD = 2,76$) та

прийняття різноманітності поглядів ($M = 7,09$; $SD = 2,38$), які відображають готовність учнів активно долучатися до життя школи та толерантність у спілкуванні. Участь в обговоренні шкільних проблем ($M = 6,82$; $SD = 2,84$), участь у прийнятті рішень ($M = 6,68$; $SD = 2,83$) та задоволення від дискусій і обміну думками ($M = 6,79$; $SD = 2,67$) мають нижчі середні оцінки, що свідчить про обмежені можливості учнів впливати на процеси комунікації та управління шкільним життям. Діапазон відповідей (1–10 балів) та значення стандартних відхилень (2,38–2,84) демонструють, що думки учнів є досить різноманітними, проте загальна тенденція вказує на їхню задоволеність участю в шкільному житті. Отримані результати підтверджують високий рівень інтегрованості учнів у діяльність закладу освіти, що проявляється у соціальній інтеграції та відкритості у спілкуванні. Водночас нижчі середні оцінки та підвищена варіативність, характерні для участі в обговоренні проблем, прийнятті рішень та задоволення від дискусій, вказують на обмежені можливості учнів впливати на процеси комунікації та управління. Це підкреслює потребу розвитку учнівського самоврядування, створення умов для діалогу та співучасті, що сприятиме психологічному добробуту школярів та розвитку демократичного освітнього простору.

Висновки. Демократизація освіти є системним процесом, що охоплює різні рівні функціонування закладу загальної середньої освіти — від управління й організації навчання до створення освітнього середовища та розвитку учнів. Психологічний добробут школярів виступає важливою умовою демократизації сучасної школи, оскільки він створює підґрунтя для їхньої активної участі у демократичних практиках, розвитку культури діалогу та співпраці, а також поступового становлення учнів як особистостей і громадян демократичного суспільства. Визначено, що учні загалом позитивно оцінюють свій психологічний добробут у школі, який формується завдяки особистісному розвитку, сприятливому соціально-психологічному клімату, якісній взаємодії з учителями та залученості у життя закладу освіти. Найвищі оцінки стосуються дружніх взаємин, довіри й підтримки педагогів, а також розвитку просоціальності, автономії, цілеспрямованості та відповідальності. Водночас окреслено напрями, що потребують додаткової уваги: розвиток оптимістичного ставлення до життя, самоприйняття та здатності дбати про себе, підвищення задоволеності навчальним процесом, зміцнення емоційного зв'язку зі школою, врахування позиції учнів педагогами, поліпшення культури взаємин між учнями й учителями, розширення діалогічності у спілкуванні школярів, активізація учнівського самоврядування та залучення учнів до обговорення шкільних проблем і процесів ухвалення рішень. Отримані результати окреслюють перспективні напрями удосконалення освітнього простору орієнтовані на підвищення рівня психологічного добробуту учнів. Оцінювання учнями власного психологічного добробуту слід розглядати як важливу освітню практику демократизації, яка забезпечує посилення їхньої суб'єктності та врахування учнівської думки у формуванні підтримувального, інклюзивного й розвивального простору в процесі становлення НУШ.

Література:

1. Яшук Б. В. Розвиток демократичної освіти в українській соціально-педагогічній думці: етапи формування. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2024. №36. С. 65-78.
2. Рибалка В. В. Самовчитель демократії для юної та дорослої особистості : методичний посібник. Київ : Талком, 2019. 208 с.
3. Гончарук Т. В., Шумка М. Л. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та потенціал. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей*: матеріали IV Міжнародних філософсько-економічних читань (м. Львів, 18–20 трав. 2011 р.). Львів, 2011. С. 185-190.
4. Дзюбенко О. Демократизація освіти як стратегічний напрям розвитку громадянського суспільства в Україні. *Психологія і суспільство*. 2025. №6. С. 13–22. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-2025-6-13>.
5. Кіт М. О. Демократизація та інформатизація освіти як засоби формування суб'єктів відкритого суспільства сталого розвитку. *Гуманітарні та педагогічні студії*. 2021. № 1. С. 84–88.
6. Боброва Л.Г. Батьківська участь як чинник демократизації освітнього середовища. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць*. 2025. №34(63). С. 33–48. DOI: 10.58442/3041-1858-2025-34(63)-33-481.
7. Власюк О., Дараган Т. Демократизація освітнього процесу. *Нові технології навчання*, 2020, №93. С. 43-49.
8. Гончаренко С. У. Демократизація освіти. *Енциклопедія освіти* / за ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. С. 167–168.
9. Петренко І. В. Партнерська взаємодія як умова демократизації освіти: соціально-психологічний аспект. *Габітус*. 2025. №2 (77). С. 207–211. DOI: 10.32782/hbts.77.2.38.
10. Севастюк М. С. Демократизація освітнього процесу в професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2021. Вип. 83. С. 245–249.
11. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи / Міністерство освіти і науки України. 2016. 60 с. URL: <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
12. Дзюбенко О.А. Психологічний добробут учнів. *Підвищення ролі сім'ї як стейкхолдера освіти* : навчально-методичний посібник / за ред. Г. Бевз, О. Дзюбенко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2024. С. 43-71.

References:

1. Yashchuk, B. V. (2024). Rozvytok demokratychnoi osvity v ukrainskii sotsialno-pedahohichnii dumtsi: etapy formuvannia [Development of democratic education in Ukrainian socio-pedagogical thought: stages of formation]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical Education: Theory and Practice*, (36), 65–78. [in Ukrainian].
2. Rybalka, V. V. (2019). *Samovchytel' demokratii dlia yunoi ta dorosloi osobystosti: metod. posib.* [Self-study of democracy for young and adult personality: A methodological manual]. Kyiv: Talkom. [in Ukrainian].
3. Honcharuk, T. V., & Shumka, M. L. (2011). *Hromadians'ke suspil'stvo v Ukraini: problemy stanovlennia ta potentsial* [Civil society in Ukraine: Problems of formation and potential]. In *Filosofia finansovoi tsyvilizatsii: liudyna u sviti hroshei: materialy IV Mizhnarodnykh filosof's'ko-ekonomichnykh chytan' (Lviv, May 18–20, 2011)* [Philosophy of financial civilization: Human in the world of money: Proceedings of the 4th International philosophical-economic readings] (pp. 185–190). Lviv. [in Ukrainian].

4. Dzubenko, O. (2025). Demokratyzatsiia osvity yak stratehichniy napriam rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Democratization of education as a strategic direction for the development of civil society in Ukraine]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and Society*, (6), 13–22. <https://doi.org/10.32782/psy-2025-6-13>
5. Kit, M. O. (2021). Demokratyzatsiia ta informatyzatsiia osvity yak zasoby formuvannia sub'iektiv vidkrytoho suspilstva staloho rozvytku [Democratization and informatization of education as means of forming subjects of an open society of sustainable development]. *Humanitarni ta pedahohichni studii – Humanitarian and Pedagogical Studies*, (1), 84–88. [in Ukrainian].
6. Bobrova, L. H. (2025). Batkivska uchast yak chynnyk demokratyzatsii osvitnoho seredovyshcha [Parental participation as a factor in the democratization of the educational environment]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zbirnyk naukovykh prats – Bulletin of Postgraduate Education: Collection of Scientific Papers*, 34(63), 33–48. [https://doi.org/10.58442/3041-1858-2025-34\(63\)-33-481](https://doi.org/10.58442/3041-1858-2025-34(63)-33-481) [in Ukrainian].
7. Vlasiuk, O., & Darahan, T. (2020). *Demokratyzatsiia osvitnoho protsesu* [Democratization of the educational process]. *Novi tekhnolohii navchannia – New learning technologies*, (93), 43–49. [in Ukrainian].
8. Honcharenko, S. U. (2008). Demokratyzatsiia osvity [Democratization of education]. In V. G. Kremen (Ed.), *Entsyklopediia osvity – Encyclopedia of Education* (pp. 167–168). Kyiv. [in Ukrainian].
9. Petrenko, I. V. (2025). Partnerska vzaiemodiia yak umova demokratyzatsii osvity: sotsialno-psykhologichnyi aspekt [Partnership interaction as a condition for democratization of education: socio-psychological aspect]. *Habitus – Habitus*, 2(77), 207–211.
10. Sevastiuk, M. S. (2021). Demokratyzatsiia osvitnoho protsesu v profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia pochatkovoï shkoly [Democratization of the educational process in the professional training of future primary school teachers]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University*, (83), 245–249. [in Ukrainian].
11. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2016). *Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [New Ukrainian school: Conceptual foundations of secondary school reform]. Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 60 p. Retrieved from <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
12. Dziubenko, O. A. (2024). Psykhologichnyi dobrobut uchniv [Psychological well-being of students]. *Pidvyshchennia roli sim'i yak steikkholdera osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk - Increasing the role of the family as an education stakeholder: a teaching-methodological manual* / H. Bevez & O. Dziubenko, (pp. 43–71). Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. [in Ukrainian].